

ШАВЕЛАШВИЛІ Є. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МОРФОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ СТУПЕНІВ ВИЯВУ ОЗНАКИ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ

В статті розглядається триграмемна морфологічна категорія ступенів вияву ознаки якісних прикметників. Ця категорія описується як формозмінна, а не словозмінна, оскільки семантичною домінантою цієї категорії є диференціація категорійної семантики 'статична якісна ознака предмета' у площині понятійного змісту прикметників.

Ключові слова: ад'єктивна семантика, морфологічна категорія, якісний прикметник, грамема, ступенеформа.

В статье рассматривается триграммная морфологическая категория степеней проявления признака качественных прилагательных. Эта категория описывается как формоизменительная, а не словоизменительная, поскольку семантической доминантой этой категории является дифференциация категориальной семантики 'статический качественный признак предмета' в плоскости понятийного содержания прилагательных.

Ключевые слова: адъективная семантика, морфологическая категория, качественный прилагательное, граммема, ступенеформа.

In the article morphological category of comparison degrees of quality adjectives are viewed. This category is described as form changing rather than word changing because the semantic dominant of this category appears to be the differentiation of categorical semantics 'static quality attribute' in the plane of the conceptual contents of adjectives.

Keywords: adjectival semantic, morphological category, qualitative adjective degrees of comparison.

У функції номінації ознака об'єднується із її носієм, тому прикметники автономно не співвідносяться з денотатом, а тільки через посередництво означуваного ними іменника, що зумовлює диференціацію категорійної семантики прикметника 'статична ознака предмета' на два компоненти: лексичну сему (назву ознаки) та граматичну сему 'означальне відношення' (залежність від носія ознаки – іменника). Реалізація граматичної семантики прикметника у номінативній функції здійснюється різними способами, які на лексичному рівні диференціюють категорійну семантику 'статична ознака предмета' на 'статичну якісну ознаку предмета' та 'статичну відносну ознаку предмета', а на функціонально-синтаксичному рівні – на атрибутивну та предикативну ознаки.

Актуальність теми дослідження зумовлена неоднозначністю визначення прикметника як окремої повнозначної частини мови та його морфологічних категорій.

Мета дослідження – здійснити системний опис морфологічної категорії ступенів вияву ознаки якісних прикметників.

Предмет дослідження – засоби і способи вираження морфологічної категорії ступенів вияву ознаки якісних прикметників.

Об'єкт дослідження – атрибутивні словосполучення сучасної турецької мови.

Якісні прикметники турецької мови позначають ознаки, які осмислюються як безпосередньо притаманні об'єктам дійсності, тобто невіддільні від самого предмета – носія ознаки, і можуть бути непохідними та похідними. Етимологічно якісна ознака предмета сформувалася:

- 1) на основі ономазіологічного виокремлення в алтайський та пратюркський період ознакових слів із класу слів "недиференційоване ім'я предметно-якісної семантики" на основі лексико-семантичного критерію, що зумовлює функціонально-синтаксичну реалізацію слів із семантичною доміантою ознаки у препозиції до предметно-іменних слів та діеприкметниково-іменних слів, які пізніше розвинулися у фінітні форми дієслова;
- 2) морфологічним утворенням дериватів із суфіксами -ki, -lı, -sız, -lık в орхано-енісейський пратюркський період;
- 3) утворенням морфологічних дериватів у період сучасної турецької мови.

Особливістю ад'єктивної семантики якісних прикметників є їх здатність виражати ознаку, диференціюючи її за різною мірою вияву у предметі, особі. Це дає підстави для розгляду якісних прикметників у межах семантичної категорії інтенсивності вияву ознаки. Семантику цієї категорії виражає більшість якісних прикметників, крім тих, ознаки яких не можуть виявлятися інтенсивно:

- назв абсолютних ознак: *ölü* /мертвий/, *kel* /лусий/, *çıplak* /голий/;
- назв мастей тварин: *siyah* /вороний/, *meşin* /чалуї/, *doru* /енідій/;
- складних назв кольорів і смаків: *açık yeşil* /світло-зелений/, *acı tatlı* /гірко-солоний/, *sarı mavî* /жовто-блакитний/.

У сучасній турецькій мові семантика інтенсивності вияву ознаки може виражатись різними способами:

- 1) морфолого-формотвірним: утворення аналітичних ступеневих форм лексеми (*ağır* /важкий/ -> *dağa* / дага аз ағір /більш/мени важкий/ -> *en* / en аз ағір /найбільш/найменш важкий/);
- 2) морфолого-словотвірним: утворення дериватів на позначення інтенсивності ознаки за допомогою характерних афіксів (*acı* /гіркий/ -> *acı-mtrak* /гіркуватий/, *mavî* /голубий/ -> *mavî-msî* /голубуватий/) або редуплікованих форм (*bet-beyaz* /білий-білий/, *kıp-kırmızı* /червоний-

червоний/, *sarı-sarı /жовтий-жовтий/*);

- 3) синтаксичним: а) утворення словосполучень із прислівниками ступеня та міри (*çok soğuk /дуже холодний/*, *az sıcak /ледь теплий/*, *neredeyse sarı /майже жовтий/*); б) вираження більшої міри вияву ознаки предмета у порівняльних реченнях: *Uçak tren-den hızlıdır. /Літак швидкий за потяг./* [1: 345].

М. К. Дмитрієв [2:83] вважав форми інтенсивності вияву ознаки "абстрактними формами порівняння" (відповідно до умовної норми прояву ознаки), а форми ступенів порівняння (вищий та найвищий), коли порівняння побудоване на зіставленні якостей різних предметів, – "конкретними формами порівняння".

Системність і регулярність градуального морфологічного ступенювання семантики якісної ознаки за принципом «більше – менше» стосовно нейтральної ознаки на нульовий (звичайний, позитивний) ступінь (*ağır /важкий/*), вищий ступінь (*daha ağır/daha az ağır /більш/менш важкий/*), найвищий ступінь (*en ağır/ en az ağır /найбільш/найменш важкий/*) дає підстави виокремити в межах семантичної категорії інтенсивності вияву ознаки морфологічну категорію ступенів вияву ознаки.

Морфологічна категорія ступенів вияву ознаки узагальнює не всі якісні прикметники, а лише ті, які виражають інтенсивність ознаки градуально, грамами трьох ступенів. Ця категорія не характерна для якісних прикметників – відприкметникових дериватів, в яких інтенсивність ознаки виражена спеціальними словотвірними афіксами або редулькованими формами. Такі прикметники утворюють три словотвірні категорії:

1. Категорія надмірної інтенсивності вияву ознаки:

- **ТО (прикметника) + Аф (-sak / -sek / -çak, /-çek)**, який виражає словотвірне значення 'надмірна інтенсивність ознаки, названої твірною основою': *çabuk /швидкий/* → *çabu-sak /більш швидкий/*, *sert /твердий/* → *sert-çek /більш твердий, твердочий/*;
- **повна редуплікація** – словоскладання лексично тотожних двох прикметників з нейтральною ознакою, що виражає надмірну інтенсивність цієї ознаки: *kara kara /чорний-пречорний/*, *büyük büyük /великий-превеликий/*, *uzun uzun /довгий-довгий/*, *ufak tefek /малюсенький/*;
- **часткова редуплікація** – основокладання лексично тотожних двох прикметників із додаванням приголосних *m*, *p*, *g*, *s*, що виражає надмірну інтенсивність цієї ознаки: *bembeyaz /білосніжний/*, *bambaşka*

/зовсім інший/, *dardar* /вужосінський/, *урууені* /новенький/.

2. Категорія недостатньої інтенсивності вияву ознаки:

ТО (прикметника) + Аф (-са / -се / -ça / -çe), який виражає словотвірне значення ‘недостатній вияв ознаки, названої твірною основою’: *uzun* /довгий/ → *uzun-sa* /довзுவатий/, *güzel* /гарний/ → *güzel-se* /трошки гарний/;

ТО (прикметника) + Аф (-msı / -msi / -msı / -msu / -msü / -imsi / -ımsı / -umsu / -ümsü), який виражає словотвірне значення ‘недостатній вияв ознаки, названої твірною основою’: *beyaz* /білий/ → *beyaz-ımsı* /білуватий/, *boruk* /гострий/ → *boruk-umsu* /гоструватий/, *tuzlu* /солоний/ → *tuzlu-msu* /солонуватий/;

ТО (прикметника) + Аф (-mtırak / -ımtırak / -imtırak / -umtırak / -ümtırak), який виражає словотвірне значення ‘недостатній вияв ознаки, названої твірною основою’: *yeşil* /зелений/ → *yeşil-imtırak* /зеленуватий/, *mavi* /синій/ → *mavi-mtırak* /синюватий/.

Категорія суб’єктивно-експресивної оцінки інтенсивної ознаки:

ТО (прикметника) + Аф (-cık / -cık / -cuk / -cük / -çık / -çik / -çuk / -çük) який виражає словотвірне значення ‘зменшено-пестлива ознака за відношенням до нейтральної ознаки, названої твірною основою’: *güzel* /гарний/ → *güzel-cık* /гарненький/, *ince* /тонкий/ → *ince-cık* /тоненький/, *kolay* /легкий/ → *kolay-cık* /легесенький/.

Морфологічна категорія ступенів вияву ознаки виражає інтенсивність вияву ознаки предмета, диференційовану трьома грамами:

- 1) нульового ступеня вияву ознаки (*mavi* /синій/, *güzel* /гарний/);
- 2) вищого ступеня порівняння (*daha mavi* /більш синій/, *daha az mavi* /менш синій/, *daha güzel* /більш гарний/, *daha az güzel* /менш гарний/);
- 3) найвищого ступеня порівняння (*en mavi* /найбільш синій/, *en az mavi* /найменш синій/, *en güzel* /найбільш гарний/, *en az güzel* /найменш гарний/).

Граматична категорії ступенів вияву ознаки не виражає релятивної залежності прикметника від інших слів у реченні і характеризується семантичною домінантою – диференціація категорійної семантики ‘статична якісна ознака предмета’ у площині понятійного змісту прикметників. У зв’язку з цим, морфологічна категорія ступенів вияву ознаки є формозмінною, а не словозмінною. Ця триграмемна категорія зумовлює утворення тричленної формозмінної парадигми якісного прикметника: *ağır* /важкий/ → *daha/daha az ağır* /більш/менш важкий/ → *en/en az ağır* /найбільш/найменш важкий/.

Відповідно, кожна із трьох форм прикметника (ступенеформ) може варіювати у функції присудка й утворювати предикативну словозмінну парадигму із 24 словоформ. Три ступенеформи мають однакові парадигми особово-часових та особово-способових граматичних формантів, наприклад: I ос. од. минулого категорійного часу: *ağır-dî-m* → *daha/daha az ağır-dî-m* → *en/en az ağır-dî-m*.

Ступенеформи прикметника є формами одного слова: вони зберігають лексемну цілісність, оскільки ступінь вияву ознаки не називає нової ознаки, а лише градує ту саму ознаку, названу трьома формами одного прикметника. Грамеми цієї категорії виражають інтенсивність ознаки як меншої міри вияву, так і більшої міри вияву і виражаються аналітичними формами однієї прикметникової лексеми, утвореними за допомогою характерних формотвірних засобів.

Грамема нульового ступеня вияву ознаки виражає потенційно інтенсивну ознаку, що характерно для словникової форми прикметника (*iyi /добрий/, büyük /великий/, güzel /гарний/*). Форма нульового ступеня є вихідною у ступенюванні якісного прикметника, яке здійснюється через порівняння її з ознакою інших предметів або з ознакою того самого предмета в інший час. Тому грамема нульового ступеня інтенсивності ознаки є ступенем вияву ознаки, а грамеми вищого та найвищого ступенів – степенями порівняння ознаки.

Грамема вищого ступеня порівняння виражає ознаку предмета, яка виявляється в ньому більшою (меншою) мірою, ніж в іншому предметі, або в тому самому предметі в інший час. Грамема вищого ступеня порівняння в турецькій мові має аналітичну граматичну форму, що утворюється способом словоскладання, за допомогою використання слів *daha /більш/ або daha az /менш/* у препозиції до прикметника нульового ступеня: *daha çalışkan öğrenci /більш працюючий учень/, bu kitap daha enteresant /ця книга цікавіша/, bu şehir daha az yeşil /це місто менш зелене/, daha büyük ada /більший острів/*.

У сучасних російських граматиках турецької мови [3; 4; 5; 6] формами вищого ступеня порівняння вважаються синтаксичні порівняльні конструкції, в яких прикметник нульового ступеня ознаки виражає предикативну ознаку підмета-суб'єкта і вживається у змінюваній предикативній формі, а об'єкт, з яким порівнюється підмет за семантичною моделлю 'на відміну від чого', має форму висхідного відмінка (-dan /-den / -tan / -ten). Такі порівняльні речення можна перекласти двома способами:

1) за допомогою українських або російських прикметників вищого

ступеня порівняння, що і спричинює розуміння деякими граматиками форм прикметників у порівняльних реченнях, як прикметників вищого ступеня порівняння: *Uçak tren-den hızlıdr.* /Літак швидший за потяг./; *Kardeşim siz-den çalıřkandır.* /Моя сестра старанніша, ніж ви./ [1:133];

- 2) за допомогою складеного прийменника *na* відміну від, що точніше передає семантико-граматичну структуру турецького речення: *Uçak tren-den hızlıdr.* /Літак, на відміну від потяга, є швидкий./; *Kardeşim siz-den çalıřkandır.* /Моя сестра, на відміну від вас, є старанна/ [1:133].

На нашу думку, такі конструкції не можна вважати виявом категорії ступенів порівняння прикметника, оскільки, як демонструють приклади, це синтаксичні порівняння, в яких порівнюються два іменники в аспекті їх однакових ознак, виражених присудковою формою прикметника у нульовому ступені. Натомість, прикметники вищого ступеня порівняння лексично виражають таке порівняння однією аналітичною прикметниковою формою: називають ознаку предмета, яка може виявлятися в ньому більшою (меншою) мірою, не тільки у (прихованому або синтаксично виявленому) порівнянні з іншим предметом, а й в тому самому предметі в інший час. Крім того, аналізовані порівняльні конструкції можуть виражати лише більшу міру ознаки, а прикметники вищого ступеня порівняння виражають ознаку предмета, яка може виявлятися в ньому більшою або меншою мірою.

Грамема найвищого ступеня порівняння виражає ознаку предмета, яка виявляється в ньому найбільшою (найменшою) мірою, порівняно з усіма іншими предметами. У турецькій мові грамема найвищого ступеня порівняння утворюється аналітично, за допомогою слів *en* /найбільш/, *en az* /найменш/, які займають препозицію до прикметника нульового ступеня: *en güzel kız* /найбільш красива дівчина/, *en iyi öğretmen* /найбільш хороший учитель/, *en az pahalı araba* /найменш дорога автівка/, *en tuhaf soru* /найбільш дивне питання/.

Отже, якісні прикметники позначають ознаки, які осмислюються як безпосередньо притаманні об'єктам дійсності, тобто невіддільні від самого предмета – носія ознаки, і можуть бути непохідними та похідними. Характерною ознакою якісних прикметників є їхня здатність виражати інтенсивність ознаки різними способами:

- 1) морфолого-формотвірним (утворення аналітичних ступеневих форм морфологічної категорії ступенів вияву ознаки);
- 2) морфолого-словотвірним (утворення дериватів на позначення

інтенсивності ознаки за допомогою словотвірних афіксів або редуплікації);

- 3) синтаксичним: а) утворення словосполучень із прислівниками ступеня та міри; б) вираження більшої міри вияву ознаки предмета у порівняльних реченнях.

Морфологічна категорія ступенів вияву ознаки якісних прикметників турецької мови виражає інтенсивність вияву ознаки предмета градуально трьома грамемами: нульового ступеня вияву ознаки; вищого ступеня порівняння; найвищого ступеня порівняння. Грамема нульового ступеня вияву ознаки виражає потенційно інтенсивну ознаку і є вихідною у ступенюванні якісного прикметника. Грамеми вищого та найвищого ступенів цієї категорії виражають інтенсивність ознаки як меншої міри вияву, так і більшої міри вияву і виражаються аналітичними формами однієї прикметникової лексеми, утвореними за допомогою слів. Семантичною домінантою цієї категорії є диференціація категорійної семантики 'статична якісна ознака предмета' у площині понятійного змісту прикметників. У зв'язку з цим, морфологічна категорія ступенів вияву ознаки є формозмінною, а не словозмінною. Ця триграмемна категорія зумовлює утворення тричленної формозмінної парадигми якісного прикметника. Ступенеформи прикметника є формами одного слова: вони зберігають лексемну цілісність, оскільки ступінь вияву ознаки не називає нової ознаки, а лише градує ту саму ознаку, названу трьома формами одного прикметника.

Прикметники, в яких інтенсивність ознаки виражається спеціальними словотвірними афіксами або редуплікованими формами, належать до морфологічної категорії ступенів вияву ознаки і утворюють три словотвірні категорії: 1) категорію надмірної інтенсивності вияву ознаки; 2) категорію недостатньої інтенсивності вияву ознаки; 3) категорію суб'єктивно-експресивної оцінки інтенсивної ознаки.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Hengirmen M. Türkçe Dilbilgisi* / M. Hengirmen. – Ankara: Engin Yayınevi, 1998. – 624 s.
2. *Дмитриев Н. К.* Грамматика башкирского языка / Н. К. Дмитриев. – М.: Акад. Наук СССР, 1948. – 276 с.
3. *Щека Ю. В.* Практическая грамматика турецкого языка / Ю. В. Щека. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 606 с.
4. *Кононов А. Н.* Грамматика современного турецкого литературного языка / А. Н. Кононов. – М.: Академия наук УССР, Институт Языкознания, 1956. – 570 с.
5. *Кузнецов П. И.* Учебник турецкого языка. Начальный курс / П. И. Кузнецов. – М.: ИД «Муравей-Гайд», 2000. – 400 с.
6. *Кузнецов П. И.* Учебник турецкого языка. Завершающий курс / П. И. Кузнецов. – М.: ИД "Муравей-Гайд", 2000. – 376 с.